

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ПОЛЯКІВ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті представлено аналіз польського виховного ідеалу як одного з найбільш яскравих компонентів системи національних виховних ідеалів підросійської України XIX – початку XX століття. Виокремлено основні детермінанти формування системи цінностей польського етносу в законодавчому полі Російської імперії. З'ясовано чинники трансформації ціннісних орієнтирів поляків Правобережжя. Охарактеризовано найбільш виразні націєтворчі образи поляків українсько-польського пограниччя.

Ключові слова: виховання поляків, цінності, виховний ідеал, підросійська Україна.

Інтенсивне зростання національної свідомості громадян України та їх прагнення до самоідентифікації як незалежних і самодостатніх представників великої спільноти європейських народів зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення історії функціонування різних систем вітчизняних виховних ідеалів та широкомасштабної популяризації кращих їх взірців, здатних допомогти сучасному поколінню українців подолати економічну й духовну кризу, багато в чому зумовлену гострим конфліктом цінностей.

Особливості формування національних характерів народів України у різні періоди вітчизняної історії становили інтерес для багатьох науковців, зокрема В. Андрущенко, В. Антоновича, Г. Бачинського, В. Вілкова, В. Вернадського, Л. Губерського, М. Костомарова, В. Кременя, М. Кисельова, В. Ніколаєвського, Ю. Одума, М. Хилька, А. Швецової та інших. Історія виховання поляків підросійської України також у тій чи іншій мірі перебувала в полі зору багатьох вітчизняних дослідників, серед яких – О. Білобровець, О. Буравський, С. Коляденко, І. Можарівська, В. Надольська, О. Ніколаєнко, Н. Сейко та ін.

Аналіз основних детермінант формування системи цінностей польського етносу в законодавчому полі Російської імперії, дослідження чинників трансформації ціннісних орієнтирів поляків та вивчення найважливіших засад польського національного виховання в умовах відсутності державності – становлять основні завдання цього дослідження.

Розглядаючи в цьому контексті становлення системи національних виховних ідеалів підросійської України XIX – початку XX ст., слід зазначити, що найбільш яскравим її компонентом був польський виховний ідеал, дієвість і надзвичайна впливовість якого зумовлені високим рівнем

національної пам'яті, національної свідомості й національної активності польського народу. Характерною рисою польської спільноти була висока культура її суспільного життя, яке поляки реалізовували через розгалужену мережу різного роду громадських об'єднань – професійних, добродійних, релігійних, політичних, спільною рисою яких були плекання й захист національних ідеалів.

На думку М. Бердяєва, першою формою самоорганізації суспільства стало масонство [1, с. 20], що за часів царювання Павла I та Олександра I особливо поширилося на Правобережній Україні, і найбільш активними членами якого виявилися саме поляки. Масони всім своїм життям прагнули досконалості, наближення до певного ідеалу, про що свідчать навіть назви окремих масонських лож: "Добродійний поляк" (м. Острогоз), "Досконала таємниця" (м. Дубно), "Увінчана цнота" (м. Рафалівка), "Мінерва" (м. Звягель), "Марс" (м. Полонне) та ін. Відтак логічно, що до масонських лож належали високоосвічені й впливові представники польської спільноти. Відомо зокрема, що масоном був князь А. Є. Чарториський – організатор Віленського навчального округу, міністр, член Державної ради й тимчасового уряду, сенатор. Крім того, масонами були й інші сенатори та послы, генерали й полковники, таємні радники, маршалки й депутати, адвокати й судді, ксьондзи, письменники, художники й лікарі – тобто мало не вся інтелектуальна еліта нації [6, с. 14–16; 7, с. 38–39]. В. Єршов у монографії "Польська література Волині доби романтизму: генезис мемуаристичності" (2008) наголошував, що вони були скрізь, де можна було посильно вплинути на зміну тодішнього політичного устрою краю. О. Крижанівська в дисертації "Масонство в Україні в другій половині XVIII – початку XX століття" (1997) також підкреслювала соціальну активність масонів, що заявили про себе в усіх потрясіннях Європи.

Дослідники масонського руху вказують на руйнівний характер поглядів масонів, що заперечували не лише сакральність влади, але й релігії, національності, батьківщини і традицій виховання. Деякі їхні сучасники висловлювали щире занепокоєння з приводу космополітизму масонів, що суперечив основним концептам польського виховного ідеалу – любові до Бога й відданості Батьківщині. Так, Є. Івановський у "Спогадах з минулих літ" (1876) писав, що масонські ложі, упроваджуючи ідею братерства між усіма людьми та знищення всіх упереджень та забобонів між ними, "підкопують дві найсвятіші основи й традиції: релігію та батьківщину". Однак існує також думка, що для правобережних поляків масонство було швидше аристократичною забавою, ніж поклик до душі чи необхідністю. З огляду на це, масонський космополітизм кінця XVIII – початку XIX ст., коли виховні ідеали поляків ще мали в Російській імперії особливий статус і безпечні умови розвитку, не мав жодних негативних наслідків,

натомість сприяв утвердженню у змісті польського виховного ідеалу толерантного ставлення до інших народів своєї батьківщини. Крім того, важливою заслугою масонських лож стала орієнтація їх діяльності на боротьбу з комплексом "створення кумира", що виробило певний національний імунітет проти деформуючого впливу на власні ідеали "чужих" авторитетів. Ця властивість дуже знадобилася полякам підросійської України вже в 30-ті роки XIX століття, коли царат кинув на боротьбу проти їхніх ідеалів усю міць великороської ідеології. Хоча у 1822 р. всі масонські ложі Російської імперії були заборонені, а державні службовці зобов'язані були давати особисту підписку про відсутність членства в будь-якій масонській ложі як у самій імперії, так і за її межами, сформована ними вимога соціальної активності міцно вкоренилася в національному виховному ідеалі поляків, що, на відміну від ідеалів багатьох інших національних меншин імперії, не зламався під потужним асимілятивним пресом, а переорієнтувався на активну добротину, а також таємну культурно-освітню діяльність.

Після 1812 р., як згадував М. Чайковський, "почалося справжнє братання" польських і російських офіцерів, між якими була "взаємна відвертість, без задніх думок, прагнень, припущень і комбінацій" [5, с. 120]. Відомо навіть, що вони спільно створили "Товариство лицарів-тамплієрів". От тільки мету товариства члени його розуміли дуже по-різному: росіяни були впевнені, що вона полягає у єднанні слов'янських народів, а поляки бачили її у створенні "республік польської й російської окремо" [4, с. 64].

Ідейним джерелом виховного ідеалу поляків можна також вважати діяльність різних літературно-мистецьких об'єднань поляків українсько-польського пограниччя. Члени громадського об'єднання випускників Кременецького ліцею "Кременецьке коло" (1793–1831) у процесі літературної діяльності прищеплювали своїм читачам кращі європейські й національні чесноти, сформувавши ідею "шляхетності польського серця" та обґрунтували її домінування над "холодним європейським розумом". Після поразки польського повстання 1831 р. дієвість польського виховного ідеалу знайшла своє відображення в громадсько-політичних і професійних об'єднаннях, що здебільшого носили таємний характер: "Товариство польського народу" Ш. Конарського (1835–1838), студентське об'єднання "Таємна корпорація волиняків" (1845), "Троїстий союз студентів трьох правобережних губерній" (50-ті рр. XIX ст.), волинське, київське й подільське студентські земляцтва тощо. Члени цих об'єднань гуртували дієві осередки активної національної еліти, завжди готової до захисту національних ідеалів.

Крім того, поляки Російської імперії намагалися і в офіційний спосіб захищати власні цінності. Так з'явилися Литовсько-волинська котерія

(1841), Житомирський дворянський клуб (1855), Волинське товариство добродієвості (1857), Житомирське лікарське товариство (1859), Товариство з видання польських книг за зниженими цінами (1859) та ін. Однак легальні об'єднання неминуче приходили або до закриття, або до внутрішніх розколів через надмірну лояльність окремих членів до російської влади.

Наприклад, створене в м. Житомирі К. Качковським, А. Грозою та Л. Ліпковським Товариство з видання польських книг мало власну друкарню, літографію та книгарню, підготувало "Буквар", "Хронологію історії Польщі", "Катехізис", поширювало численні оповідання про історичні постаті й події польського народу тощо. На засіданнях Товариства, що йменувалися сесіями, проводилися зустрічі з людьми, чий життєвий шлях міг служити взірцем для своїх співгромадян. Однак уже в 1860 р. проти очільників Товариства було відкрито судову справу, що затягнулася на довгі роки, що спрямувало діяльність організації в нелегальне русло.

Литовсько-волинська літературна котерія об'єднала найкращих митців польського слова, змушених жити в межах Російської імперії. В основі діяльності членів Котерії – пошуки морального, соціального й політичного консенсусу, вирішення проблеми співіснування польських і російських цінностей. У Котерії довкола "Петербурзького тижневика" об'єдналася група М. Грабовського та Г. Жевуського, яка пропагувала визнану царатом ідею єдності польського, українського та російського народів під патронатом Росії, критикувала впливи польської еміграції на культурне життя російських поляків, заохочувала співпрацю з царською адміністрацією, закликала спрямовувати польський патріотизм на користь великої російської держави. З іншого боку, навколо альманаху "Зірка" згуртувалися Ю. І. Крашевський, Г. Олізар та інші літератори, які засуджували проімперську толерантність своїх колег, що призвело до розколу та згасання діяльності Котерії.

Неодмінною цінністю польського виховного ідеалу була національно орієнтована добродієвості. Ідея національного гуртування пронизувала діяльність численних добродієвості польських товариств, об'єднань і приватних осіб, які відкривали притулки, засновували навчальні заклади, надавали стипендії, дбали про майбутнє своїх співвітчизників, виховуючи їх у дусі відданості національним ідеалам. При цьому, поляки дуже неохоче жертвували на справи освіти й виховання молоді в інституціях, діяльність яких контролювалася російською владою.

Високу дієвість польського виховного ідеалу і стійкість основних його концептів доводить відкриття легальних і таємних громадських організацій національно-культурного спрямування ("Товариство наукової допомоги", "Київська гміна", культурно-освітнє товариство Мацеж

Польска, товариство "Освіта" та розгалужена мережа таємних польських шкіл, проти яких влада організувала безпрецедентну боротьбу. Проте вся імперська репресивна машина так і не змогла знищити таємної шкільної мережі поляків, яка продовжувала діяти, фокусуючи увагу інших народів на націєтворчих концептах польського виховного ідеалу: мовному патріотизмі, європейській освіті й національному вихованні.

Польський виховний ідеал мав ще одну характерну властивість: до його змісту закладалася здатність до самозбереження (певної консервації цінностей, приховування чи маскуванню їх) та самовідтворення у слухний для цього час. Про це писав видатний польський поет і громадський діяч, автор концепції "ідеальної людини" або "людини майбутнього" [2, с. 137] А. Міцкевич. Перетворення людини в "досконалу" він розумів як правильне виховання її в дусі патріотизму, стійкості, фізичної й духовної витривалості, незламної відданості рідній землі і гнучкості поведінки. Творчості А. Міцкевича завдячує своєю появою термін "валенродизм" (з поеми "Конрад Валенрод"), який сучасники тлумачать як вкорінення у ворожі лави з метою їхнього розвалу і знищення. Справжній патріот, на думку поета, зовні мав бути лояльним до поневолювача, але при цьому постійно готуватися до переможної боротьби з ним. У вірші "До польки-матері", створеному у 1830 р. після поразки варшавського повстання, найголовнішим покликанням польських матерів А. Міцкевич називає виховання гордого громадянина, відданого пам'яті старих відважних польських поколінь. Поезія пронизана почуттям трагічного безсилля й усвідомлення тривалої національної залежності, тому поет закликає матерів навчити синів жити у важкий для нації час – без ілюзій, але з вірою й готовністю до боротьби:

*Хай дійдуть згоди нації й держави,
На землю злине миру благостиня,
А твого сина жде борня без слави
І мученицька смерть – без воскресіння.*

*Пошли ж його скоріше в нетрі, в пущі,
Хай у печері скриється, то, може.
Приспить, сердешний, думи невсипущі,
З отруйним гадом поділивши ложе.*

*Там стане він байдужим і холодним,
Навчиться, як безодня, німувати,
Труїть нечутно випаром болотним,
Слизьким вужем покірно плазувати.*

*Спаситель наш, в невинності дитинній,
Голубив хрест і був на нім розп'ятий...
О Мати-Полько! Й ти подбай ще нині
Про іграшки підхожі для хлоп'яти [3, с. 190].*

Слід зазначити, що активна діяльність легальних і таємних громадських об'єднань поляків польсько-українського пограниччя Російської імперії сприяла формуванню стійкого польського виховного ідеалу, основними концептами якого були християнська дієва любов до ближнього, міжетнічна толерантність, громадська активність, національний патріотизм, європейська освіта, здатність до самозбереження і готовність до відтворення. В основу національного виховання поляків підросійської України було покладено принцип валенродизму, який забезпечував моральну готовність етносу у слушний час піднятися на вирішальну боротьбу за національні цінності.

Список використаних джерел та літератури

1. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев.— М. : Наука, 1990.— 220 с.
2. Веремійчук І. П. Феномен поета-пророка як втілення ідеї "досконалості" людини в контексті філософствування А. Міцкевича / І. П. Веремійчук // Мультиверсум. Філософський альманах.— К. : Центр духовної культури, 2008.— № 69.— С. 137–146.
3. Міцкевич А. До польки-матері / А. Міцкевич // Лукаш М. Від Бокаччо до Аполлінера.— К. : Дніпро, 1990.— 512 с.— С. 190.
4. Чайковский М. Записки Михаила Чайковского (Садыка Паши) / М. Чайковский // Киевская Старина.— 1891.— Т. XXXII.— С. 40–72; 255–268.— С. 64.
5. Чайковский М. Записки Михаила Чайковского (Садыка Паши) / М. Чайковский // Киевская Старина.— 1891.— Т. XXXIII.— С. 117–130; 273–287; 446–457.
6. Wroński A. Powstanie listopadowe na Wołyniu i Ukrainie / A. Wroński.— Warszawa, 1993.— S.14–16.
7. Chudzikowska J. Dziwne życie Saduka Paszy. O Michale Czajkowskim / J. Chudzikowska.— Warszawa : PAN, 1971.— 600 s.

Ludmila Jerszowa. Swoistość wychowania Polaków Ukrainy w składzie Imperium Rosyjskiego (XIX – początek XX wieku).

W artykule przedstawiono analizę polskiego ideału wychowania jako jednego z najbardziej wyrazistych komponentów systemu narodowych ideałów wychowawczych Ukrainy znajdującej się w składzie Imperium Rosyjskiego w XIX wieku i na początku XX. Określono główne determinanty kształtowania się systemu wartości polskiej grupy etnicznej w stosunkach prawnych Imperium Rosyjskiego. Wskazano czynniki transformacji nadrzędnych wartości Polaków Ukrainy Prawobrzeżnej. Opisano postacie Polaków pogranicza ukraińsko-polskiego, które najbardziej wpływały na tworzenie nacji.

Słowa kluczowe: edukacja Polaków, wartości, ideał wychowawczy, Ukraina podrosyjska.

Yershova Ludmila. Special Aspects of the Poles Education at the Under-Russian Ukraine (XIX – early XX century).

The analysis of the Polish educational ideal as one of the main prominent components of national educational ideals system of the under-Russian Ukraine XIX–early XX century were represented in the article. The main determinants of the Polish value system ethnic formation at the legislative field of the Russian Empire were marked. Factors of the Right Bank Poles values transformation were cleared up. Also the most expressive national images of the Polish at the Ukrainian-Polish borderland were characterized.

Keywords: upbringing, values, educational ideal, under-Russian Ukraine, Polish community.